

DANČO ZOGRAFSKI,
Skopje

GLAVNE FAZE, OBELEŽJA I DIMENZIJE RAZVITKA INDUSTRIJE U MAKEDONIJI DO KRAJA DRUGOG SVETSKOG RATA

*Prilog proučavanja industrijske revolucije
u jugoslovenskim zemljama*

Industrijska revolucija kao kompleksni proces i kvalitativni skok u modernizaciji proizvodnje primenom tehničkih inovacija i prelaskom s ručnog na mašinski rad koji prouzrokuju dalekosežne strukturne promene ekonomike i društvenih odnosa proizvodnje započela je i u Makedoniji, kao i u većini jugoslovenskih zemalja, sredinom XIX stoleća. Njeno usporeno i skućeno odvijanje u Makedoniji bilo je uslovljeno uticajem negativnih istorijsko-političkih i društveno-ekonomskih faktora i uslova u zaostaloj polufeudalnoj Otomanskoj carevini, u kojoj su vladavina i društveno-ekonomsko uređenje trajali, i u Makedoniji, sve do balkanskih ratova. Bili su to u prvom redu oni negativni činioci koje navodi prof. dr N. Vućo u Tezama za diskusiju o industrijskoj revoluciji u jugoslovenskim zemljama: »ostaci prirodne privrede na selu, slaba kupovna moć širokih slojeva stanovništva, konglomerat sitnih, lokalnih, autohtonih tržišta, slabe saobraćajne veze, cehovski režim u zanatstvu i delimično u trgovini« itd.

I

Sredinom XIX stoleća u Makedoniji je izvršena osnovna početna akumulacija kapitala, postignut je izvestan napredak u razvitku proizvodnih snaga na osnovi podele rada u manufakturama i stvoreno je najneophodnije tržište radne snage koja se iznajmljivala. Stalni priliv seoskog stanovništva u gradove i povećanje potražnje raznih dobara iziskivali su produkciju širih razmera, koja se mogla postići modernijom organizacijom i tehnikom, tj. uvođenjem mašina i potiskivanjem prostog manuelnog rada.

U Makedoniji je najranije došlo do primene mašina a time do stvaranja industrijskih preduzeća za proizvodnju i zadovoljavanje potreba stanovništva i turske vojske prehrambenim i tekstilnim proizvodima.

Prvo industrijsko preduzeće, opremljeno francuskim mašinama, osnovano je u Makedoniji 1857. g. puštanjem u pogon parnog mlina braće Altini i kompanije u Solunu. Sopstvenici ovog i drugih najranijih industrijskih preduzeća u Makedoniji bili su uglavnom iz redova inorodne buržoazije (većinom jevrejskog porekla), koji su postigli znatniju koncentraciju novčanih sredstava baveći se trgovinom, posredništvom, zakupljivanjem poreza, državnim liferancijama i sl. A okolnost što su prva industrijska preduzeća u Makedoniji spadala u prehrambenu i tekstilnu granu industrija objašnjava poznatom činjenicom da je oblast proizvodnje tekstila i prehrambenih artikala zbog podmiravanja najširih slojeva stanovništva ujedno i sfera proizvodnje koja najpre zahteva usavršavanje i smenu oruđa za rad i primenu savršenijih metoda i tehničkih postupaka radi ostvarivanja obimnije proizvodnje.¹

Nadovezujući se na manufakturne radionice ponikla su prva tekstilna preduzeća u Makedoniji takođe sredinom XIX stoleća. Najpre je kapitalom trgovačko-bankarske firme Altini podignuta 1866. g. predionica pamuka u okolini Soluna, opremljena mašinskim instalacijama iz Francuske. Broj predionica i tkačnica pamuka, vune i svile, tih »prvih tvorevina modernog načina proizvodnje« (K. Marks), bio je u stalnom porastu do kraja turske vladavine u Makedoniji. Prema podacima nemačkog konzula u Solunu dra Šverbela iz 1912. g. na tom području radilo je onda 12 fabrika pamuka od kojih tri u Solunu, četiri u Njegušu, tri u Beru i dve u Vodenu.² Te predionice bile su locirane po gradovima na železničkoj pruzi Solun — Bitola, a neke od njih zapošljavale su po nekoliko stotina radnika, kao fabrika braće Cici i komp. u Njegušu — 550 radnika, fabrika Sosidi i Faika u Beru — 300 radnika ili fabrika Longosa i Turpalisa u Njegušu — 240 radnika.³ Osim predionica i tkačnica otvoreno je i nekoliko manjih fabrika trikotaže i konfekcijske robe pretežno u južnim krajevima Makedonije. Razvitak tekstilne industrije u Makedoniji na početku XX veka doveo je do kartela fabrikanta pamučnih proizvoda radi odstranjivanja međusobne konkurencije prilikom snabdevanja sirovinama ili prodaje gotove robe. Fabrikanti, pripadnici kartela, nisu bili u stanju da proizvedu u dovoljnoj meri različite vrste fine pamučne pređe i da osiguraju plasman svojih proizvoda na domaćem tržištu, niti da efikasnije potisnu uvoz evropske robe, čije je povećanje olakšavala liberalistička carinska politika otomanskih upravljača.

Krajem XIX i početkom XX veka osnivaju se mnogobrojna preduzeća prehrambene industrije (pivare, fabrika zejtina, duvana, testenina, špiritusnih pića i sl.), smeštena većim delom u Solunu, Serezu, Bitoli i Skopju. Solun je postao takođe i središte hemijske i keramičke industrije, a u Solunu i drugim mestima Makedonije osnovana su još i preduzeća drugih grana industrije: parne pilane, štamparije, fabrike nameštaja, poljoprivrednih oruđa i prostijih mašina alatlika.

1 K. Маркс, Капитал I, Београд 1947, стр. 233

2 Zentralarchiv (Potsdam), AA, Handelsberichte des Konsulats in Saloniki, Nr. 6712, J. No 1340 (4. V 1912).

3 Saloniki, Berichte der K. und K. Konsularämter über das Jahr 1910, Wien 1910, S. 10.

Proces stvaranja i širenja industrijskih preduzeća u Makedoniji za turske vladavine odvijao se u nekoliko sukcesivnih faza. Prva faza trajala je od sredine XIX do poslednje decenije XIX veka, druga faza skoro do kraja 1903. g., treća faza do mladoturske revolucije i četvrta faza do izbivanja balkanskog rata. U toku tog perioda dolazilo je do povremenih zastoja industrijske proizvodnje, pogoršavanjem unutrašnjih političkih i ekonomskih prilika i tržišnih oscilacija, kao i zbog štetnog uticaja i konkurencije od evropske industrije. Mlada industrija Makedonije počela se jače i brže razvijati u poslednjoj deceniji XIX veka, a era pravog poleta industrije nastala je u godinama pre i nakon mladoturske revolucije.

Razvitak pojedinih grana industrije nije teкао ravnomerno, tako da su u čitavom razmatranom periodu većinu sačinjavala preduzeća prehrambene i tekstilne industrije. Udeo fabrika prehrambenih proizvoda u celokupnom broju industrijskih preduzeća iznosio je 44,80%, a udeo tekstilnih fabrika 18,75%, dok su preduzeća kemijske i drvne industrije zajedno predstavljala 16,5% i grafička preduzeća 8,85% od svih ostalih industrijskih preduzeća.⁴

Što se tiče teritorijalnog razmeštaja ondašnjih industrijskih preduzeća u Makedoniji, treba imati na umu činjenicu da su ona bila koncentrisana u prvom redu u najvećim gradovima: Solunu (118.000 stanovnika), Bitoli (37.000 stanovnika) i Skopju (31.900 stanovnika). Samo u Solunu nalazilo se 44,27% od ukupnog broja industrijskih preduzeća u čitavoj Makedoniji, a u Bitoli i okolini 11,94% i u Skopju i okolini 10,41% od svih makedonskih industrijskih preduzeća. U poređenju sa drugim delovima Makedonije fabrike su podizane u južnim delovima zemlje, i to najviše u Solunu i drugim trgovačko-saobraćajnim središtima. Zaostalost i nerazvijenost nekih rejona (severoistočni i severozapadni krajevi Makedonije) zbog nedostatka sredstava jeftinog i masovnog saobraćaja povećavale su privrednu heterogenost i neravnomernost Makedonije. Transportni uslovi uticali su na topografski razmeštaj industrijskih preduzeća u Makedoniji radi snabdevanja preduzeća sirovinama, polufabrikatima i pogonskim materijalom, kao i zbog prevoza gotovih proizvoda do potrošačkih masa.

Pogonska snaga i tehnička opremljenost ondašnjih industrijskih preduzeća u Makedoniji bile su veoma ograničene. Bili su to mahom motori sa nekoliko desetina konjskih snaga i najneophodnije instalacije. Preduzeća koja su raspolagala sa mašinskim pogonom i od više stotina konjskih snaga bila su retki izuzeci. U velikom delu tih preduzeća zaposlena radna snaga iznosila je nekoliko desetina radnika, dok je samo malo preduzeća bilo iznad 100 zaposlenih radnika. Ta preduzeća imala su niski organski sastav kapitala i mali proizvodni kapacitet. Industrijska proizvodnja u celini bila je prilično skromna i nesposobna da odgovori zahtevima potražnje na domaćem tržištu. S druge strane, uvoz gotove, često puta jeftinije i kvalitetnije robe iz Evrope, kao i odsustvo zaštitnih mera

4 Види: Д. Зографски, Развитиокот на капиталистичките елементи во Македонија за време на турското владеење, Скопје 1964, стр. 526.

od strane turske države, nepovoljno su se odražavali i ometali razvitak industrije u Makedoniji.

U toku celog ovog perioda ostao je akutan problem kvalifikovane radne snage, zbog čega je znatan broj stranih radnika upošljavan u industrijska preduzeća Makedonije. Inače ondašnje malobrojno industrijsko radništvo Makedonije u pogledu stručnih kvalifikacija, tehničke i opšte kulture bilo je znatno ispod nivoa industrijskog proletarijata u razvijenijim zapadnoevropskim kapitalističkim zemljama. Osim toga veliki deo industrijskih radnika, naročito onih koji su bili zaposleni u duvanskim preduzećima i ciglanama, bili su sezonski radnici koji su ostvarivali dopunske zarade u poljoprivredi, građevinarstvu, zanatstvu i drugim privrednim granama. U tekstilnim i duvanskim fabrikama masovno je upotrebljavan jeftin ženski i dečji rad, čime se istovremeno takođe uticalo na sniženje najamnine. Radnici, i to obični nekvalifikovani, u pivarskoj industriji primali su dnevnice od 7,8 do 11 pijastera, dok su radnice tekstilnih fabrika dobijale dnevno po 2 $\frac{1}{2}$ do 5 $\frac{1}{2}$ i retko po 8 pijastera. Oko tri četvrtine zaposlene radne snage u tekstilnim fabrikama bile su žene i devojčice, katkad i u dobi od šest godina.

U to doba širenjem industrijskih preduzeća nisu stvarani pogoni teške, bazične industrije, koji bi mogli doprineti oživljavanju i rekonstrukciji cele privrede, tj. kompleksnijem razvitku proizvodnih snaga i istinskoj privrednoj emancipaciji i podizanju zemlje. Sopstvenici industrijskih preduzeća, inostrani kapitalisti i pripadnici nemakedonske buržoazije, nisu bili zainteresovani za dugoročne investicije. Učešće kapitala makedonske nacionalne buržoazije u industriji bilo je neznatno, što je isto tako važno obeležje procesa stvaranja industrije u Makedoniji do rušenja turske vlasti.

Podizanje industrije u Makedoniji vršilo se jednim delom direktnim investicijama evropskih kapitalista ili kreditima njihovih banaka i filijala, čime je inostrani kapital dobijao mogućnost da utiče na tempo, strukturu, alokaciju industrije u Makedoniji. Sopstvenicima industrijskih preduzeća i akcionerima odgovarajućih društava postajali su takođe mnogi pripadnici inorodne buržoazije u Makedoniji (Jevreji, Grci, Turci, Cincari, Jermeni i sl.), koji su osvajanjem novih pozicija u privredi još više povećali svoju ekonomsku snagu i nadmoć nad makedonskom buržoazijom. To je dovodilo do dvojne zavisnosti makedonske privrede: od inostranih kapitalista i od nemakedonske buržoazije u zemlji.

II

Balkanski ratovi 1912—1913. g., završili su se rušenjem otomanskog društveno-ekonomskog sistema i gospodstva na Balkanu i veštačkom podelom Makedonije među balkanskim saveznicima. Imali su za posledicu razbijanje teritorijalne kompaktnosti Makedonije i razaranje njene dotada integralne privrede. Veštačkim trajnim granicama odsečen je važan emporij Makedonije — Solun — od svog prirodnog zaleđa, prekinute su ili veoma otežane dotadašnje trgovačke i saobraćajne veze, industrijska

preduzeća zamiru usled sužavanja tržišta i izvora snabdevanja sirovinama.

Borbe u toku balkanskih ratova i prvog svetskog rata na teritoriji Makedonije i priključenje njenih delova trima susednim balkanskim državama nanele su privredi Makedonije ogromne materijalne štete. U vremenskom razmaku od 1912. do 1918. godine Makedonija je bila stalno poprište žestokih sudara i bitki brojnih i raznorodnih vojski. Stanovništvo Makedonije pretrpelo je velike gubitke na bojištima i pozadini od gladi, bolesti i epidemija. Za vreme i neposredno posle završetka ratova došlo je do krupnih migracija i etničkih promena stanovništva Makedonije. Veliki broj turskih porodica napustio je Makedoniju i više hiljada Makedonaca iz ekonomskih i nacionalno-političkih razloga preselilo se u susedne i druge zemlje, što je prouzrokovalo znatno smanjenje sposobne radne snage.

Ratna pustošenja i razaranja pogodila su naročito gradove u južnim krajevima Makedonije (Bitola, Đevđelija, Dojran, Strumica i dr.). Seoska privreda zapala je takođe u velike teškoće zbog nedostatka radne snage i poljoprivrednog inventara i pljačkaške rekvizicije ljudske i stočne hrane. Stočarstvo je pretrpelo isto tako velike štete zbog prekomernog klanja za hranu vojski i stanovništvu, a i zbog toga što je bilo onemogućeno ili krajnje otežano spuštanje stoke u tople ravnice i južne primorske krajeve za vreme zime. Ratna pustošenja nisu mimoišla ni i onako malobrojna industrijska preduzeća u Makedoniji, čije su fabričke zgrade i instalacije bile većinom ozbiljno oštećene.

III

Završetak prvog svetskog rata versajskim mirovnim ugovorom i preokrojanjem karte Evrope značio je ujedno i sankcionisanje nasilne podela Makedonije između tri balkanske države. Južni primorski krajevi, sa Solunom, dodeljeni su Grčkoj, istočni krajevi pripali su Bugarskoj, a severni i centralni deo, oko Povardarja, ušli su u sastav novostvorene jugoslavenske države Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Geografsko prostranstvo Makedonije, u sklopu kraljevine SHS, obuhvatilo je 25.715 km², odnosno približno jednu desetinu ukupne teritorije tadašnje Jugoslavije. Vardarska Makedonija imala je 1921. godine 728.286 stanovnika i malu gustinu naseljenosti sa prosečno 31 stanovnikom po km², tj. znatno niže od ostalih krajeva Jugoslavije (49,1 stanovnik po km²). Privreda Vardarske Makedonije, veoma oslabljena ratovima i razbijanjem njene celine bila je suočena sa mnogim teškoćama u Jugoslaviji koje su bile u prvom redu posledica niskog stepena razvitka proizvodnih snaga i slabe konkurentne sposobnosti seoske i gradske privrede Makedonije. Ekonomski razvijenije severozapadne zemlje i pokrajine Jugoslavije, svojom jačom industrijom i modernijom poljoprivredom efikasno su potiskivale proizvode makedonske privrede na jugoslovenskom tržištu. Loše ekonomske prilike u jugoslovenskom delu Makedonije bile su potencirane još i lošim saobraćajem. Sve do sredine 1919. godine nisu bile

uspostavljene železničke veze Beograda kao prestonice i važnog saobraćajnog čvora sa južnim delovima države.

Sopstvenici malobrojnih industrijskih preduzeća u Vardarskoj Makedoniji, čiji se broj sveo na 16, našli su se pred velikim teškoćama u snadbevanju sirovinama i opremom i u vezi s plasmanom proizvedene robe. Pod uticajem novih društveno-ekonomskih uslova kapitalističkog privređivanja i posle konsolidacije nakon ratnih razaranja i iscrpljenosti postepeno se akumuliraju novčana sredstva trgovinom i drugim privrednim delatnostima i počinju se podizati nove fabrike u Vardarskoj Makedoniji. Isprva domaći privrednici, zbog nedostatka kapitala i indolentnosti kao i zbog diskriminatorske politike vladajućih krugova prema makedonskoj buržoaziji, uzdržavaju se od većih ulaganja za osnivanje industrijskih preduzeća. Zbog toga u prvim godinama nastaju industrijska preduzeća u Makedoniji blagodareći državnim investicijama ili učešćem kapitala makedonskog porekla. Tako je, od ukupno 27 novih industrijskih preduzeća koja su osnovana 1925. godine u Vardarskoj Makedoniji, 11 preduzeća bila vlasništvo države, a od ostalih 16 preduzeća 7 preduzeća su pripadala srpskim i češkim kapitalistima.

Povoljniji uslovi za razvitak industrije nastali su u narednim godinama od izbijanja svetske ekonomske krize 1929. godine, čemu je doprinelo i delovanje izmenjenog carinskog režima radi zaštite i unapređenja domaće industrije. Za sledećih pet godina osnovano je 25 novih preduzeća, od kojih su preko dve trećine bile male elektrocentrale i fabrike prehrambenih proizvoda. U tom periodu industrijska se preduzeća obilnije koriste kreditima (uglavnom kratkoročnim) banaka koje su poslovale na teritoriju Makedonije. Kreditiranjem industrije bavile su se najviše Trgovačko-industrijska banka »Vardar«, Francusko-srpska banka, Prva hrvatska štedionica, Privredna banka za Južnu Srbiju, Tetovska trgovačko-industrijska banka, Kumanovska izvozna i prometna banka, Veleška banka, »Južna Srbija« i dr. Većina osnovanih banaka u Makedoniji posredovale su i obavljale razne operacije u vezi sa trgovinom, industrijom, građevinarstvom i saobraćajem, nastojeći da ekonomski potčine svoje dužnike. Akcioneri privatnih banaka u većini su bili srpski trgovci i industrijalci, što je ujedno pokazivalo tendenciju povezivanja i preletanja trgovačkog, industrijskog i bankarskog kapitala, mada bankarstvo u Makedoniji u ovo doba nije dostiglo značajniju koncentraciju.

Velika svetska ekonomska kriza 1929—1933. godine, koja je najpre zahvatila seosku privredu Jugoslavije i potom se proširila na ostale privredne grane, zaustavila je uspon industrije u Makedoniji. Naglo smanjenje cena poljoprivrednih artikala i, povezano s time, opadanje kupovne moći velikog dela stanovništva izazvalo je umanjenu potražnju i proizvodnju industrijske robe. Pad cena neposredno je uticao na smanjenje proizvodnje sirovina u Makedoniji (duvana, pamuka, svile, maka itd.), što je industriji nametalo nove teškoće.

Još uvek nedovoljno ojačana industrija u Makedoniji došla je pod udar svetske ekonomske krize, što najbolje ilustruje činjenica da je 1932. godine oko 30 industrijskih preduzeća na području Vardarske banovine bilo prinuđeno da obustavi rad. Kriza je neuporedivo manje po-

gađala sopstvenike i akcionare industrijskih preduzeća nego radne mase, na čija se leđa svaljivao teret krize. Nadnice su nezadrživo padale i nezaposlenost se širila velikom brzinom. Samo na berzi u Skopju do oktobra 1932. godine prijavljivalo se i tražilo posao 31.600 radnika. Primanja zaposlenih radnika u raznim granama industrije za vreme krize jedva su dostizala da pokriju 60—80% najneophodnijih životnih troškova. Jeftina radna snaga poslužila je kao poluga za savlađivanje krize i oživljavanje privrede. To je priznao u maju 1934. godine i jedan vladin funkcioner sledećim rečima: »Mi idemo u susret stabilizaciji prilika na mnogo nižem nivou, sa mnogo nižim nadnicama. Industrija se razvija na bazi niskih, zapravo kolonijalnih nadnica.«⁵

Odmah po završetku krize industrija u Makedoniji brzo izlazi iz depresije, postižući u narednom razdoblju 1935—1940. god. snažan polet i uspon. U razmaku pomenutih godina puštanjem u pogon 34 novih industrijskih objekata koji su predstavljali 34,7% od ukupnog broja industrijskih preduzeća u jugoslovenskom delu Makedonije, postignut je najintenzivniji razvitak industrije u Vardarskoj Makedoniji između dva svetska rata. Veći deo novoosnovanih preduzeća pripadao je tekstilnoj i prehrambenoj branši kao i industriji građevinskog materijala. U navedene industrijske objekte ubraja se i pet izgrađenih hidrocentrala, koje su bile svojina opština većih gradova i od kojih je naznačajnija bila hidrocentrala na reci Treski blizu Skopja.

Porast broja industrijskih preduzeća u Makedoniji za vreme stare Jugoslavije bio je prilično velik, o čemu ubedljivo govori poređenje stanja 1918. godine (16 industrijskih preduzeća) i 1940. godine (111 industrijskih preduzeća). Indeks porasta broja industrijskih preduzeća u 1940. godini iznosio je 737 prema broju industrijskih preduzeća u 1918. godini, tj. povećanje za skoro sedam i po puta.⁶ Značajan porast industrijskih preduzeća ne pokazuje ujedno i sam karakter i obim industrije stvorene u Vardarskoj Makedoniji do aprilskog rata 1914. godine. Sudeći po tehničkoj opremi, pokretačkoj motornoj snazi, proizvodnom kapacitetu, angažovanoj radnoj snazi, investiranom kapitalu i drugim sličnim indikatorima mora se konstatovati da su mnoga od tih preduzeća bila sitna preduzeća ili mehanizovane radionice lokalnog značaja, čija je proizvodnja bila namenjena uglavnom zadovoljavanju dosta ograničenih potreba. Instalirana pogonska sila u industriji Makedonije 1940. godine iznosila je samo 17.402 KS, od čega je na elektrocentrale otpadalo 11.129 KS ili 64%, dok su ostala industrijska preduzeća raspolagala jedva sa 6.273 KS ili 36% ukupne pogonske snage. Raspored pogonske snage po granama odnosno industrijskim preduzećima 1940. godine pruža ovakvu sliku:⁷

5 Политика, Београд (17. 5. 1934).

6 К. Сидовски, Индустијата на територијата на Н. Р. Македонија во периодот меѓу двете светске војни (1918—1941), Индустијата во Н. Р. Македонија, 1961, стр. 54.

Grana	Pogonska snaga KS	%	Preduzeća broj	%
111 elektroprivreda	11.129	64,0	18	16,2
112 ugalj	242	1,4	2	1,8
115 industrija obojenih metala	1.118	6,4	4	3,6
116 industrija nemetala	231	1,3	5	4,5
117 metalna industrija	210	1,2	4	3,6
120 kemijska industrija	366	2,0	6	5,4
121 industrija građevnog materijala	267	1,5	12	10,8
122 drvena industrija	81	0,5	1	0,9
124 tekstilna industrija	497	2,9	12	10,8
125 kožna industrija	33	0,2	2	0,8
127 prehrambena industrija	3.143	18,0	28	25,3
128 grafička industrija	85	0,5	4	3,6
129 duvanska industrija	—	—	13	11,7
U k u p n o	17.402	100,0	111	100,0

Prehrambena industrija nalazi se, posle elektroprivrede, na drugom mestu (18%) što se tiče instalirane pogonske snage, a treće je mesto pripadalo industriji obojenih metala (6,4%) i četvrto mesto tekstilnoj industriji (2,9%). Poslednje mesto zauzimala je duvanska industrija, bez prave mašinske pogonske snage, sa primitivnom proizvodnom tehnikom. U celini posmatrano, mehanizacija industrije u Makedoniji bila je na vrlo niskom nivou, što proizlazi iz činjenice da su dve trećine industrijskih preduzeća (bez električnih centrala) imala pogonsku snagu do 100 KS, dok je samo 28 takvih preduzeća imalo instaliranu pogonsku snagu od 100 KS. Nedovoljnu i vrlo ograničenu mehanizaciju ondašnje industrije u Makedoniji reljefno ilustruje podatak da je industrija u Makedoniji bez elektroprivrede i duvanske industrije imala po jednom zaposlenom radniku skoro pet puta manje instaliranu pogonsku snagu od proseka jugoslovenske industrije. S obzirom na slabu mehanizaciju, industrija je mogla nekako da odoleva pritisku unutrašnje konkurencije pre svega blagodareći upotrebi jeftinog najamnog rada, a od inostrane konkurencije se branila visokim zaštitnim carinama.

Širenje industrije u Makedoniji odlikovalo se velikom neravnomernošću, kako u pogledu tempa razvitka i obuhvatanja grana, tako i u vezi sa teritorijalnim razmeštajem. Razvitak industrije tekao je u pojedinim razdobljima konstantno, a u drugim periodima bio je prekidan stagnacijama i krizama. Što se geografske rasprostranjenosti tiče, industrijska preduzeća u ovom delu Makedonije bila su locirana u Skopju i drugim većim gradovima. Do propasti Kraljevine Jugoslavije, u Skopju i njegovoj okolini nalazilo se 40,5% svih industrijskih preduzeća u Vardarskoj Makedoniji. Ostvarena koncentracija industrije u Skopju bila je posledica prerastanja ovog grada u značajniji privredni, politički i saobraćajni centar sa atraktivnom snagom za privlačenje kapitala, sa brojnom i jeftinom radnom snagom i mogućnostima za rentabilan plasman robe. Na Bitolu je tada otpadalo 8,1% od ukupnog broja industrijskih preduzeća, na Veles 7,26%, na Kumanovo — 6,3%, na Kočane — 5,4% itd.⁸ U većini

7 Op. cit., str. 70.

manjih gradova i palanki Makedonije nisu postojala nikakva industrijska preduzeća, a obimnija proizvodnja ostvarila se u okviru zanatstva i patrijarhalne kućne industrije (domaća radinost).

Što se tiče investiranog kapitala u industriji i rudarstvu jugoslovenskog dela Makedonije valja istaći da je njegov znatniji deo (65,3%) bio jugoslovenski kapital (srpski ili hrvatski i sasvim malo slovenački), dok je domaći (makedonski) kapital učestvovao sa 34,7%.⁹ Jugoslovenski kapital uloženi je skoro u svim granama industrije, sa izuzetkom kožne industrije, a dominirao je naročito u duvanskoj, prehrambenoj i drvnoj industriji i industriji nemetala.

Inostrani kapital (engleski, nemački, švedski, češki, francuski i italijanski) infiltrirao se u sve privredne grane kamuflirajući se kao makedonski, srpski, hrvatski . . . kapital, zbog čega je teško identifikovati njegove prave razmere i poreklo. Tako se, npr., Parna pivara u Skopju pravno vodila i tretirala kao domaće akcionarsko društvo, dok je pripadala beogradskoj filijali Praške banke. I pored teškoća za utvrđivanje učešća stranog kapitala, smatra se da je od ukupnog investiranog kapitala u industriju i rudarstvo Makedonije 23,9% otpadalo na strani kapital.¹⁰ Nadiranje i uticaj stranog kapitala vršeni su takođe i preko banaka odnosno njihovih kredita, od kojih su se kreditiranjem industrije bavile naročito Trgovačko-industrijske banke u Skopju, skopska filijala Francusko-srpske banke, filijale Prve hrvatske štedionice i sl. Strani kapital bio je najviše investiran u industriju obojenih metala, u elektroprivredu i prehrambenu industriju.

Po količini ukupno investiranog kapitala u industriju Vardarske Makedonije, bez obzira na njegovo poreklo, na prvom mestu se nalazila duvanska grana (manipulacija i fermentacija) — 35,6%, na drugom mestu prehrambena industrija sa 19%, zatim industrija obojenih metala sa 16,4% i na kraju elektroprivreda sa 14,6% od ukupnog iznosa investicija. Činjenica da je skoro dve trećine (62%) industrijskih preduzeća pripadalo trgovcima i imućnijim zanatlijama, kao i 41,8% plasiranog kapitala u prerađivačku industriju, pokazuje da u Makedoniji pod jugoslovenskom vlašću još nije izrasla prava industrijska buržoazija, klasa industrijskih kapitalističkih preduzimača.

Industriju u Makedoniji neposredno pred slom stare Jugoslavije sačinjavala su, u prvom redu, preduzeća lake prerađivačke industrije: pre-

8 Op. cit., str. 56. Veoma uočljiva je pojava novih industrijskih preduzeća odnosno usmeravanje koncentracije industrije prema severnim gradovima Makedonije. Inače je »lokacija novih industrijskih pogona i dalje bila zavisna od dva faktora: aglomeracije gradskog stanovništva i koncentracije privatnih individualnih kapitala«. Vidi: Н. Узунов, Историското формирање на индустриските центри на територијата на С. Р. Македонија, Јубиларен гоницник, Скопје 1970. стр. 330).

9 Op. cit., str. 65.

10 Op. cit., str. 63. Približno sličnu ocenu o veličini i omeru stranih investicija u privredi jugoslovenskog dela Makedonije dao je S. Dimitrijević ovom konstatacijom: »Udeo inostranog sektora iznosio je u Makedoniji jednu četvrtinu . . . celokupnog investiranog kapitala«. (Vidi: С. Димитријевић, Страни капитал у привреди бивше Југославије, Београд 1952, стр. 12).

hrambena industrija 25,3%, tekstilna industrija — 10,8% itd. Dobru polovinu kvalifikovane radne snage po fabrikama sačinjavali su radnici ostalih jugoslovenskih nacija ili stranci. Ukupan broj zaposlenih radnika u industriji i rudarstvu Makedonije u 1940. godini iznosio je 10.853 radnika i službenika, što je istovremeno nesumnjiv znak da su ove privredne grane apsorbivale relativno mali broj radnika. Ovo postaje još upadljivije kad se zna da je broj radnika zaposlen u industriji Makedonije, u poređenju sa ukupnim brojem radnika u celoj Jugoslaviji iznosio svega 1,8%.

Većina radnika (66,4%) bila je zaposlena u duvanskoj industriji Makedonije, dok je u prehrambenoj industriji radilo 6,6%, u tekstilnoj industriji 4% i u industriji građevinskog materijala 3,8%. Zbog toga što su industrijska preduzeća u Makedoniji do 1941. godine imala male kapacitete, niski organski sastav kapitala, kao i primitivnu organizaciju i tehnologiju proizvodnje, ona su apsorbivale više radne snage nego što je inače normalno i potrebno u razvijenijoj industrijskoj proizvodnji.

Između dva svetska rata industrijska proizvodnja u Vardarskoj Makedoniji beležila je stalni porast po obimu, asortimanu i vrednosti, osim u godinama velike ekonomske krize (1929—1933). Od ukupne proizvodnje industrije i rudarstva 1940. godine 41,7% otpadalo je na prehrambenu industriju, 16,2% na proizvodnju obojenih metala, 13,7% na elektroprivredu, 10,1% na tekstilnu i 7,3% na hemijsku industriju.¹¹ Veliko učešće prehrambene industrije u ukupnoj proizvodnji bilo je prouzrokovano pozitivnim delovanjem dvaju važnih faktora: sirovina i potražnje. Takođe i proizvodnja elektroprivrede u tom periodu imala je veoma dinamični razvitak. Preko polovine gradova i varošica podiglo je električne centrale, čija je energija iskorišćena za osvetljavanje i kao pogonska sila. U poslednjim godinama pre izbijanja drugog svetskog rata mnoga nova preduzeća u sve se većoj meri služe sa električnom strujom kao pogonskom snagom i napuštaju saugos-motore, parne mašine i sl.

I hemijska industrija spada u grane industrije, čija se proizvodnja stalno povećavala. Puštanjem u pogon moderne fabrike sapuna »Aero« a zatim fabrika alkaloida u Skopju, kao i fabrika oksigena u Đorče Petrovu, znatno je porasla vrednost proizvodnje hemijske industrije u Vardarskoj Makedoniji. Industrijska proizvodnja građevinskog materijala osetnije se širila posle 1935. godine naročito podizanjem nekoliko keramičkih fabrika. Kožarska i delimično grafička industrija nisu ostvarile neki značajniji napredak u pogledu proizvodnje. S obzirom na prilično uložena sredstva i tehničku opremljenost nisu dovoljno jasni uzroci nedovoljnog korištenja proizvodnog kapaciteta grafičke industrije.

IV

Period fašističke okupacije nije doneo neke bitnije promene u strukturi i orijentaciji industrijske proizvodnje u dosad razmatranom delu Makedonije. Zbog svojih privrednih resursa i jeftine radne snage, a i kao važno komunikacijsko-strateško područje i tržište, Makedonija je bila

¹¹ Op. cit., str. 98.

u žiži interesovanja, planova i kombinacija nemačkih, italijanskih i bugarskih vladajućih krugova i revanšista. Podela Makedonije 1941. godine sprovedena je u saglasnosti i u okviru Hitlerove odluke o potpunom rasparčavanju i uništenju jugoslovenske države, s obzirom na to da su se izvršenim pučem i svrgavanjem vlade Cvetković—Maček izjalovile njegove nade da upregne Jugoslaviju u kola Osovine. Sudbina jugoslovenskih zemalja u Makedoniji bila je rešena na pregovorima Ribentrop — Čano 21. i 22. aprila 1941. godine.¹² Imperijalistička politika i trgovina fašizma sa malim zemljama obelodanila je ne samo suprotne interese i zahteve nacifašističkih sila i njihovih balkanskih saveznika već i gramežljive apetite glavešina Trećeg rajha da osiguraju za sebe lavovski deo plena i neometano snabdevanje Nemačke žitom iz Vojvodine i drugim proizvodima i sirovinama (prvenstveno rudama: hrom, olovo, bakar, boksit itd.) iz odgovarajućih jugoslovenskih oblasti.

Nemačka i Italija sporazumele su se da se Makedonija i neke njene oblasti, koje su posle prvog svetskog rata ušle u sastav Jugoslavije, ustupe Bugarskoj kao nagrada za njeno pristupanje Trojnom paktu i za usluge u vezi sa aprilskim ratom. Deo Makedonije i drugih oblasti koje je okupirala Bugarska 1941. godine obuhvatao je oko 28.500 km² sa približno 1.260.000 stanovnika, od čega je na površinu današnje Makedonije otpadalo 21.673 km². Radi ostvarivanja italijanskih zahteva za teritorijalno proširenje Albanije, otrgnuti su zapadni krajevi Makedonije i zajedno sa gradovima Strugom, Kičevom, Debrom, Gostivarom i Tetovom priključeni Albaniji. U nove granice bugarske države ušla su i neka makedonska mesta koja su dotad bila pod grčkom vlašću, dok su druge tamošnje makedonske krajeve zajedno sa Solunom Nemci zadržali pod svojom neposrednom upravom. Nemci su takođe stavili ruku na najznačajnije rudnike u Makedoniji, inkorporirajući ih u svoja državno-kapitalistička preduzeća, a nadležni bugarski faktori zvanično su se saglašavali sa prelaskom hromno-olovnih rudnika u Makedoniji pod nemačku upravu i eksploataciju.

Uspostavljanje bugarske fašističke vlasti u Makedoniji posle rasparčavanja Jugoslavije značilo je novu nasilnu i veštačku podelu Makedonije, fašistički jaram, ekonomsko izrabljivanje i nacionalno i socijalno ugnjetavanje. Vojne operacije u aprilu 1941. godine nanele su ozbiljna pustošenja i štete saobraćaju rušenjem mostova, tunela i stanica. Raskidanje dotadašnjih privrednih veza Makedonije sa ostalim jugoslovenskim zemljama prouzrokovalo je krupne teškoće privredi, budući da je prestalo da postoji prostrano jugoslovensko tržište, na kome se Makedonija snabdevala raznom robom i gde je plasirala neke svoje proizvode i sirovine. Povlačenje novih granica zatvorilo je vrata ekonomskom migriranju stanovništva iz pasivnih krajeva Makedonije u druge jugoslovenske zemlje i u Beograd i time je pečalbarstvo prestalo da bude ventil i sredstvo za delimično ublažavanje hronične nezaposlenosti kao posledice agrarne prenaseljenosti makedonskog sela.

12 O stvarnim motivima i planovima nemačko-italijanskih fašističkih agresora za rasparčavanje Jugoslavije i podelu Makedonije vidi: D. Zografski, *Mazedonien und die Achsenmächte*, Österreichische Osthefte, 12. Jahrg., Heft 3, Wien, 1970, S. 161—167.

Grabljenje i izvlačenje proizvoda i sirovina iz Makedonije, koje se vršilo od nemačkih i bugarskih okupatora za vreme i neposredno posle ratnih operacija, produžilo se i »legalizovalo« nepravdom razmenom novca, sistemom rekvizicija i drugim sličnim merama i postupcima. Jednostranim dekretskim uspostavljanjem pariteta bugarske i jugoslovenske monete, nasuprot tome što je do tad kurs leva bio 2,7 puta niži od kursa dinara, bili su oštećeni cela makedonska privreda i stanovništvo i stvoreni uslovi za razne špekulacije i lake zarade. Prebacivanje velikih količina robe iz Makedonije u Bugarsku, zahvaljujući »naduvenoj« vrednosti leva, imalo je za posledicu iščezavanje roba i skokovito dizanje cena. Poljoprivredna proizvodnja odmah je počela da oseća posledice izrabljivačke politike okupatora, koji su se naročito brinuli da što više otkupe i izvezu industrijske kulture iz Makedonije. Za potrebe nemačke farmaceutske industrije bila je oduzeta preostala količina opijuma iz proizvodnje prijašnjih godina.

Još na početku fašističke okupacije došlo je do prekida proizvodnje naročito u fabrikama i rudnicima koji su bili svojina jugoslovenskih (nemakedonskih) i stranih kapitalista, zbog čega su njihovi radnici ostali bez zaposlenja i sredstava za život. Priključivanjem zapadnih krajeva Makedonije Albaniji bila su lišena postojeća industrijska preduzeća u Makedoniji nekih izvora sirovina i suženo im je bilo tržište za plasman njihovih proizvoda. Industrija u Makedoniji bila je primorana da se preorijentiše i da podmiruje u prvom redu vojne potrebe Nemačke, Italije i Bugarske.

Nametnuta državna kontrola u snabdevanju industrije sirovinama i racioniranje potrošnih dobara i drugi metodi dirigovane privrede napravili su i onako slabu i nerazvijenu industriju Makedonije potpuno zavisnom od državnog centra Bugarske. S druge strane, bugarska okupatorska vlast sprovodila je politiku ekonomske diskriminacije prema Makedoniji i forsirala industriju u »starim krajevima«. Isterivanjem Srba i pripadnika drugih jugoslovenskih nacija iz Makedonije naglo je opao broj kvalifikovanih radnika u industrijskim preduzećima Makedonije.

Bugarska buržoazija izbegavala je dugoročne investicije u industriju Makedonije, znajući da će sudbina Makedonije nad kojom je imala privremenu okupatorsku vladavinu zavisiti u krajnjoj liniji od toga koja će strana izaći pobednikom u drugom svetskom ratu — saveznici ili neprijatelji Bugarske. Zbog toga je za vreme fašističke okupacije prorađilo samo nekoliko novih preduzeća i to: jedna elektrocentrala u Berovu, dve ciglane u Velesu i selu Čaška (blizu Velesa), tri strugare u Bitoli, Tetovu i selu Uzemu (krivopalanačka opština), dva manja tekstilna preduzeća u Skopju i Prilepu, dva preduzeća za sušenje voća i povrća u Skopju i Krivoj Palanci i dve fabrike cigareta u Skopju i Štipu. Po svome proizvodnom kapacitetu i tehničkoj opremljenosti ona su spadala u kategoriju sitnih preduzeća i sa niskim organskim sastavom kapitala.

Preko tri četvrtine (77,8%) uloženi osnovnih sredstava u industriju i rudarstvo Makedonije za vreme fašističke okupacije otpadalo je na obojenu metalurgiju što je bilo posledica posebnog nemačkog intereso-

vanja za ovu granu.¹³ Kao rezultat nastojanja Nemaca otvoreno je nekoliko novih rudnika u Makedoniji (azbesta i liskuna) i prošireni su i snabdeveni dopunskim instalacijama rudnici olova, cinka, hroma i mangana (Zletovo, Raduša, Lojane, Rabrovo i Cer). Nedostatak kvalifikovane radne snage i tehničke inteligencije Nemci su »rešavali« nasilnim dovođenjem rudara, tehničara i inženjera iz Slovenije. Intenzivna proizvodnja obojenih metala i drugih ruda bila je namenjena prvenstveno zadovoljavanju potreba nemačke ratne industrije.

Za vreme fašističke okupacije bila su u pogonu ukupno 103 industrijska preduzeća, a Nemci pri povlačenju 1944. godine razorili su ili onеспособili za proizvodnju 21 preduzeće. Zbog nemačkih uništavanja i pustošenja bio je smanjen proizvodni kapacitet prehrambene industrije za 35,4%, tekstilne (trikotaža) za 45%, metalne industrije za 100%, hemijske industrije za 28% itd.¹⁴ Ovim razaranjima zaostala i slaba industrija Makedonije još više je opala krajem drugog svetskog rata.

* * *

Glavni momenti i obeležja koji karakterišu nastajanje i razvitak industrije, specifični tok i obim industrijskog razvitka u Makedoniji do završetka drugog svetskog rata, mogu se reljefnije sagledati u svetlosti analize obilja činjenica i podataka koji se odnose na dugotrajni proces od gotovo devet decenija.

Osim toga što treba za tu svrhu uzeti u obzir cifrene podatke, nužno je takođe voditi računa o uticaju niza drugih relevantnih faktora i konkretno-istorijskih okolnosti. Konstatacije i zaključke koji proizlaze iz razmatranja čitavog kompleksa pomenutih elemenata radi bolje preglednosti i sistematizacije ovde grupišemo i izlažemo sledećim redosledom:

1. Periodizacija procesa stvaranja industrije u Makedoniji do kraja drugog svetskog rata.

Proces modernizacije proizvodnje i postepeno širenje mašinske industrije u Makedoniji do kraja drugog svetskog rata, odvijajući se veoma sporo i skućeno, prošao je kroz četiri važnije faze. Prva faza ispunjuje poslednje razdoblje turske vladavine nad Makedonijom, druga faza obuhvata godine balkanskih ratova i prvog svetskog rata, treća faza se proteže u vremenskom razmaku između dva svetska rata, a četvrta faza traje za vreme fašističke okupacije. Osnovni kriterijumi za ovakvu periodizaciju bile su promene i razlike koje su jednu od druge izdvajale pomenute faze i bitno uticale na dinamiku razvitka, strukturu, orijentaciju i nivo proizvodnje industrijskih preduzeća u Makedoniji. Osim prve faze, u kojoj se razmatra primena tekovina zapadnoevropske industrijske revolucije odnosno stvaranje i širenje industrijskih preduzeća na teritoriji čitave Makedonije, druge faze su razgraničene prema izvršenim

13 Л. Соколов, Индустијата на територијата на Н. Р. Македонија за време на воениот период (1914—1944), Индустијата во Н. Р. Македонија, Скопје 1961, стр. 125.

14 Op. cit. str. 126.

krupnim državno-političkim i ekonomskim promenama u toku, između i posle balkanskih ratova i dvaju svetskih ratova i u svim tim fazama predmet i domen razmatranja je uglavnom teritorija današnje SR Makedonije.

2. Značaj stanovništva i radne snage za razvitak industrije u Makedoniji.

Brojnost, struktura i potrebe stanovništva kao mase potrošača odigrale su značajnu ulogu za širenje obima industrijske proizvodnje. Početkom XX veka cela Makedonija imala je 2,258.224 žitelja, od čega je u gradovima živelo više od 28%. Prilična koncentracija i gustina stanovništva po gradovima, koja je očigledna, skoro dva i po puta veća u poređenju sa procentom (11,28%) ondašnjeg gradskog stanovništva Srbije, predstavljala je značajan faktor potrošnje i ujedno izvor radne snage.

Stanovništvo jugoslovenskog dela Makedonije od 728.286 stanovnika u 1921. godini povećalo se na 937.643 stanovnika 1931. godine, a njegova veličina u 1939. godini procenjivana je na 1,071.408 stanovnika. U razdoblju od 1921. do 1939. godine stanovništvo se povećalo na 34,3%, što je uticalo i na povećanje radne snage. Međutim, s obzirom na opštu ekonomsku nerazvijenost privrede Makedonije, na odnos aktivnog i izdržavanog stanovništva i agrarnu prenaseljenost, sva raspoloživa radna snaga nije mogla da se apsorбира u samoj Makedoniji, te je deo viška radne snage nalazio zaposlenje u drugim krajevima Jugoslavije ili je emigrirao u evropske i prekomorske zemlje.

Kvalifikaciona struktura i obrazovni nivo radne snage ostali su za sve vreme na niskom stupnju, zbog čega je u doba turske vladavine i u periodu između dva svetska rata bio veliki broj zaposlenih kvalificiranih radnika i stručnjaka u industriji Makedonije — stranaca i pripadnika jugoslavenskih nacija. Procentualno najviše (34,8%) kvalifikovanih radnika bilo je zaposleno 1940. godine u grafičkoj industriji, potom u metalnoj industriji (33,3%) i elektroprivredi (27,6%), dok je procenat kvalifikovane radne snage u prehrambenoj industriji iznosio 20,4%, u tekstilnoj — 15% i industriji građevinskog materijala — 16,1%. Onda su preovladavajuću većinu (70,1%) zaposlenih radnika u industriji sačinjavali polukvalifikovani i nekvalifikovani radnici, a u tekstilnoj industriji čak 80,6%.

3. Korišćenje prirodnih resursa za razvitak industrije u Makedoniji

Nastajanje i širenje industrije bilo je uslovljeno povoljnom materijalnom bazom, postojanjem odgovarajućih sirovina i energetskih izvora u samoj Makedoniji.

Kako na teritoriji cele Makedonije tako i na području jugoslovenskog dela Makedonije postoje bogata nalazišta gvožđa, hroma, olova, cinka, mangana, antimona i bakra i raznih nemetala, uspevaju raznovrsne poljoprivredne kulture, a stočarstvo i svilarstvo daju takođe sirovine za prerađivačku industriju. Intenzivnija eksploatacija rudnog bogatstva postignuta je najviše u godinama neposredno pre izbijanja i za vreme

drugog svetskog rata. Hidroenergetski izvori počeli su se iskorištavati za proizvodnju električne struje tek u trećoj deceniji XX veka u još dosta ograničenom obimu. Prirodni resursi zemlje nisu obilnije korišćeni za efikasniji razvitak industrije, usled čega je industrija bila upućena na uvoz sirovina i polufabrikata iz drugih krajeva Jugoslavije ili iz inostranstva. Kakva je bila zavisnost tekstilne industrije od uvoza, može se suditi po tome što je ona 90% pređe, a i 100% kemikalija nabavljala u inostranstvu, kao što je slično činila i industrija sapuna.

4. Poreklo i karakter investiranog kapitala u industriji Makedonije.

Zbog nedovoljne akumulacije domaćeg kapitala industrijska preduzeća u Makedoniji za vreme turske vladavine osnivaju se prvenstveno investicijama nemakedonske buržoazije ili stranih kapitalista (posredno). Učešće domaćeg kapitala u industriji jugoslovenskog dela Makedonije između dva svetska rata još uvek nije bilo dovoljno, budući da je on predstavljao samo jednu trećinu uloženog kapitala u industriju. S druge strane, investirani kapital velikim delom (44,3%) pripadao je državnim resorima i organima, potom mešovitim društvima akcionera iz redova trgovaca, zanatlija i fabrikanta (29,7%), trgovačkom sloju (13,6%), zanatlijama (6,3%) i industrijalcima (6,1%). Ni prilikom osnivanja malobrojnih i sitnih preduzeća za vreme fašističke okupacije domaći kapital nije imao odlučujuću ulogu.

5. Uticaj saobraćaja i prometa na industrijsku proizvodnju i obrazovanje unutrašnjeg kapitalističkog tržišta.

Nastajanja industrije i širenje trgovine u drugoj polovini XIX veka bili su u najtješnjoj vezi sa poboljšanjem i modernizacijom saobraćaja. Izgradnjom mreže kolskih puteva i razvitkom pomorskog saobraćaja znatno su se poboljšavale transportne veze i ubrzavao promet robe i putnika. Snižavanje cena i ostala preimućstva železničkog saobraćaja kao i podudaranje interesa turske države i evropskih finansijskih krugova doveli su do izgradnje železnica u evropskoj Turskoj, odnosno u Makedoniji. Učešćem stranog kapitala bile su izgrađene glavne linije na teritoriji Makedonije: Solun—Skopje (1873), Skopje—Kosovska Mitrovica (1874), Skopje—Žibevče (1878), Solun—Bitola (1894) i Solun—Carigrad (1896). Za vreme prvog svetskog rata bile su izgrađene pruge uskog koloseka u ukupnoj dužini od 284 km na relacijama Gradsko—Prilep—Bitola i Skopje—Tetovo—Gostivar—Struga—Ohrid. U Makedoniji pod jugoslovenskom vlašću železnička mreža bila je proširena prugama normalnog koloseka Veles—Štip—Kočane (1926) i Veles—Prilep—Bitola (1936), čija je dužina iznosila 217 km. Neposredno pre sloma stare Jugoslavije bila je predana na upotrebu deonica međunarodnog puta Skopje—Devdelija. Povećanje železničke mreže i trasiranje međunarodnog puta kroz Povošarje doprineli su povezivanju jugozapadnog i istočnog dela sa ostalim delovima Makedonije i sa čitavim jugoslovenskim tržištem.

Povezivanjem sirovinskih i proizvodnih rejona sa potrošačkim centrima i masama saobraćaj je stimulatивно delovao na porast proizvodnje

uopšte i na razvitak industrije u Makedoniji. Međutim, saobraćaj u celini ostao je prilično nerazvijen, bez dovoljnog prevoznog parka i zbog toga nije bio u stanju da snažnije utiče na porast industrije i proizvodnih snaga u Makedoniji. To ujedno ne znači da saobraćaj nije doprinio slivanju nedovoljno povezanih rejona Makedonije u jednu širu privrednu celinu, tj. postepenom obrazovanju unutrašnjeg kapitalističkog tržišta.

6. Uzroci zaostajanja industrije i nedovoljnog iskorištavanja proizvodnih i društvenih faktora.

Razvitak industrije u Makedoniji za vreme razmatranog razdoblja nije dostigao veći zamah i optimalne granice, pored nesumnjivo povoljnih uslova, zbog negativnog uticaja niza faktora i okolnosti. Među njima su značajniju ulogu igrali nasleđena zaostalost, nedovoljna akumulacija domaćeg kapitala, niska kvalifikaciona struktura radne snage, neizgrađenost carinskog sistema, diskriminatorna politika za održavanje privredne zavisnosti Makedonije, slaba infrastruktura itd. To su bili osnovni uzroci da se industrija Makedonije, po količini uloženog kapitala, instalirane pogonske snage i broja radnih mesta u industriji jugoslovenskih zemalja nalazila na preposlednjem mestu u industriji jugoslovenskih zemalja (samo ispred Crne Gore). Zato se o eri prave, svestrane i brze industrijalizacije Makedonije može govoriti tek u doba njenog socijalističkog preobražaja i izgradnje u SFRJ sa svesnim organizovanim naporima za optimalno iskorištavanje ekonomskih, prirodnih, ljudskih i društvenih potencijala.

DIE HAUPTPHASEN, KENNZEICHEN UND DIMENSIONEN DER INDUSTRIEENTWICKLUNG MAKEDONIENS BIS ZUM ENDE DES ZWEITEN WELTKRIEGES

Die Industrierevolution als komplexer Prozess und qualitativer Sprung zur Produktionsmodernisierung mit Anwendung von technischen Neuerungen, und der Übergang zur maschinellen Arbeit und mit weitgehenden Strukturveränderungen in der Wirtschaft und den Produktionsverhältnissen in der Gesellschaft wickelt sich in Makedonien länger als hundert Jahre ab. Die erörterte Zeitperiode umfasst vier Abschnitte.

Die Zahlenänderungen und die Zusammensetzung der Bevölkerung mit den Folgen in der Schaffung der Verbrauchsbedürfnisse und der Arbeitskraft spielten eine bedeutende Rolle in der Entstehung und Verbreitung der Industrieproduktion. Diese war durch die günstige materielle Grundlage, das Vorhandensein entsprechender Rohstoff- und Energiequellen in Makedonien selbst

bedingt. Indessen wurden die Naturquellen des Landes für die effektvollere Industrieentwicklung nicht genügend ausgenutzt, weshalb eine ständige Einfuhr von Rohstoffen und Halbfabrikaten aus anderen Gegenden Jugoslawiens, dem Balkan und aus dem Ausland notwendig war.

Die Verkehrsmodernisierung und die Umsatzsteigerung erleichtern die Verbindung der Rohstoff- und Produktionsgebiete mit den Verbrauchszentren und beeinflussen die Produktionserhöhung, insbesondere verschiedene Arten von Industriebetrieben in Makedonien und deren geographische Verbreitung.

Die Qualifikationsstruktur und das Bildungsniveau der Arbeitskraft in der Industrie Vardarmakedoniens blieben niedrig, so dass im Jahre 1940 die Mehrheit der in der Industrie (70,1%) Beschäftigten halbqualifizierte und nichtqualifizierte Arbeiter bildeten. Tonangebend in der Industrie Makedoniens bis zum Ende des Zweiten Weltkrieges war die leichte Verarbeitungsindustrie. Sie erreichte in ihrer Entwicklung keinen höheren Aufschwung und optimale Grenzen wegen ererbter Rückständigkeit, ungenügender Akkumulation des einheimischen Kapitals, niedriger Qualifikationsstruktur der Arbeitskraft, des ungünstigen Zollsystems, diskrimineller Politik — absichtlicher Entwicklungsverhinderung und wirtschaftlicher Abhängigkeit Makedoniens, schwacher Infrastruktur usw. Die Industrie Makedoniens der Höhe des eingelegten Kapitals der installierten Betriebskraft und der Zahl der Arbeitsplätze nach befand sich in der Industrie der jugoslawischen Länder an vorletzter Stelle.

Die Ära der wirklichen und schnellen Industriearisierung Makedoniens entstand im Zeitabschnitt seiner sozialistischen Umgestaltung und des Aufbaues in der SFRJ durch bewusste Organisationsbemühungen für die allseitige Ausnutzung der ökonomischen, natürlichen, menschlichen und gesellschaftlichen Potentiale.

SADRŽAJ — INHALT — SOMMAIRE

АСТА

HISTORICO-OECONOMICA IUGOSLAVIAE

Časopis za ekonomsku povijest Jugoslavije

Часопис за економску историју Југославије

Časopis za ekonomsko zgodovino Jugoslavije

Списание за економска историја на Југославија

VOL. I

REDAKCIJA

**IVAN ERCEG, NIKOLA GAČEŠA, KEMAL HRELJA,
DŽEVAD JUZBAŠIĆ, DANICA MILIĆ, ANĐELKO RUNJIĆ,
JOŽE ŠORN, NIKOLA VUČO, DANČO ZOGRAFSKI**

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

IVAN ERCEG

**Redakcija »Acta historico-oeconomica Iugoslaviae«, 41000 Zagreb,
Strossmayerov trg 2 (privremeno)**

**Pretplatu i narudžbe slati na »Školska knjiga«, 41000 Zagreb,
Masarykova 28**